
New Demo cracy

Een reeks van
40 publieke
programma's over de
transitie naar een
nieuwe democratie
op basis van
commons, digitale
democratie,
deliberatie en andere
nieuwe vormen van
democratisering.

A solid teal-colored horizontal bar spanning the width of the image at the top.

**New
Demo
cracy**

40 NEW DEMOCRACY bijeenkomsten

Van 20 januari 2016 tot 20 januari 2020

- 1 In Transition
- 2 Co-Creating the City
- 3 The Cultural Commons in the City
- 4 David van Reybrouck: Whose Europe is it?
- 5 Politics of Experimentation
- 6 Femke Halsema: Politieke Cultuur en Mediacratie
- 7 Benjamin Barber: What if Mayors Rule the World?
- 8 De inclusiviteit van stedelijke innovatie
- 9 Saskia Sassen: Expulsion and the Commons
- 10 David Bollier and the City as a Commons
- 11 Democratie in de buurt
- 12 Implementing Digital Democracy
- 13 European Commons Assembly
- 14 Flatpack Democracy
- 15 Code Oranje
- 16 Who's afraid of the People?
- 17 Happy democracy
- 18 Democratie en de vrije markt
- 19 Democratie in de circulaire stad
- 20 Beyond the experiment

- 21 Designing democracy
- 22 Christian Felber: The Common Good Economy
- 23 Toekomst van circulaire gebiedsontwikkeling
- 24 Digital Commons
- 25 Resilient Democracy in the 21st Century
- 26 Transparency and censorship in the social media age
- 27 Macht in Mokum
- 28 Empowering Women in the Digital Era
- 29 Democratie kun je leren
- 30 Co-creatie in de stad
- 31 Overcoming Social Division
- 32 Tech for Good
- 33 Van wie is de MRA?
- 34 Maatschappelijk Leiderschap
- 35 Herman Tjeenk Willink roept op
- 36 Common Europe
- 37 Our common energy
- 38 Future Democracies
- 39 Kansen in conflict
- 40 Staat van de Nieuwe Democratie

Voorwoord

Netwerk Democratie is een platform voor democratische innovatie dat zich in Nederland en Europa inzet voor een veerkrachtige democratie waarin burgers meer betrokken zijn en, met behulp van technologie, actief bijdragen.
www.netdem.nl

Pakhuis de Zwijger is een onafhankelijk platform in Amsterdam voor creatie en innovatie in de stad, met jaarlijks 600+ publieke programma's over stedelijke ontwikkeling, de creatieve industrie en globale trends.
www.dezwijger.nl

Josien Pieterse is oprichter en directeur van Netwerk Democratie, Platform voor democratische innovatie. Hier zet ze zich in voor burgerbetrokkenheid en zeggenschap met behulp van technologie. Ook is zij directeur van Framer Framed een platform voor kunst, visuele cultuur en politiek.

© Dalal el Ouarachi

Met bijdragen van:

Josien Pieterse, John Grin, Manu Claeys, Sheila Foster, Charley Fiedeldij Dop, Miguel Arana Catania, Yago Bermejo, Anne de Zeeuw, David Klotsonis, Joachim Meerkerk, Albert Jan Kruijer, Sandra Bos, Jornt van Zuylen en Natasja van den Berg.

Redactie en coördinatie: Anne de Zeeuw

Vormgeving: Felipe Duarte Studio - felipeduarte.com

Deze publicatie is tot stand gekomen met financiële ondersteuning van het BZK/VNG-programma Democratie in Actie.

Door Josien Pieterse

Met enige trots kijk ik terug op de programmareeks 'New Democracy' die er inmiddels veertig publieksprogramma's op heeft zitten. Directe aanleiding is de waarneming dat onze democratie tegen de beperkingen aanloopt van het bestaande representatieve systeem en dat het hoognodig is daar kritisch naar te kijken en alternatieve vormen van inspraak en governance aan toe te voegen. Dit was ook de basis van Netwerk Democratie, een organisatie die ik in 2011 samen met Mieke van Heesewijk oprichtte.

Netwerk Democratie richtte zich sinds de oprichting op het kritisch analyseren van de representatieve democratie en de mogelijke methoden om daar veranderingen in aan te brengen, en bouwde constructief en met talloze partners aan alternatieven zoals een programmareeks over buurtrechten en 'Right to Challenge' (*Maak de buurt*), *Burgertop Amsterdam* waarbij 250 Amsterdammers bijeen kwamen om over de toekomst van de stad te praten, het initiatief tot het platform voor crowdsourcing en -funding van buurtinitiatieven *Voorjebuurt.nl*, klokkenluiders platform *PubLeaks*, en *Consul Democracy Foundation* internationaal platform voor digitale deliberatieve democratie gebaseerd op agenderen, besluitvorming en participatief budgetteren door burgers.

De keuze om een programmareeks over nieuwe democratie in te richten aan de hand van transitie-denken heeft een lange aanloop gehad. Tien jaar voor de serie *New Democracy* startte in 2016, raakte ik als programmamaker bij Felix Meritis inhoudelijk betrokken bij de serie *Cross-Thinking Sustainability. Global Perspective on Transitions*[1]. Een reeks die geïnitieerd was door John Grin en Anna Wieczorek van het Kennisnetwerk Systeeminnovaties en Transities (KSI) gebaseerd op transitie-denken waarbij globale ontwikkelingen op het gebied van duurzaamheid werden geanalyseerd waarbij klimaatverandering en uitputting van de aarde probleem en uitgangspunt waren, maar tevens strategieën voor (systeem) verandering en alternatieve praktijken werden aangedragen.

Grin was - als een van de vier directeurs van KSI - degene die een denkkader aanbood waarbij enerzijds een kritische en historiserende analyse van de bestaande structuren en methodes de basis vormen[2], terwijl daarnaast mogelijke oplossingen en strategieën die deze structuren doorkruisen of bevragen even serieus worden genomen. Met John Grin besprak ik in 2010 mijn plannen omtrent de oprichting van een nieuwe organisatie Netwerk Democratie. In die periode kwam de serie publicaties uit die het resultaat waren van jarenlang onderzoek door het KSI. De basis om de problemen en de vernieuwing van het huidige democratische systeem te plaatsen in het perspectief van transitie-denken en te presenteren in een publiek onderzoek werd toen gelegd.

New Democracy #16: Who's afraid of the People?

De benadering was interdisciplinair: in de bijeenkomsten werden verbindingen gemaakt met economie, stedelijke ontwikkeling, ruimtelijke ordening en energie- en duurzaamheidsvraagstukken. De gesprekken waren interactief en boden ruimte om praktijken en methoden met elkaar uit te wisselen.

Vrijwel alle bijeenkomsten werden gemodereerd door Natasja van den Berg, bekend met transitie-denken en goed in staat om de kaders daarvan mee te nemen naar iedere aflevering, waardoor er kon worden gebouwd aan een uitgebreidere analyse en een database van interessante initiatieven en veranderingsstrategieën. Zij was gedreven om de bijeenkomsten zo goed mogelijk te leiden volgens vaste uitgangspunten waarbij het publiek een belangrijke - en aan de sprekers gelijkwaardige - rol speelde. Andere drijvende kracht achter de serie was mijn collega Anne de Zeeuw, die eerst als stagiair van Pakhuis de Zwijger en later vanuit Netwerk Democratie de reeks voorbereidde en mede vormgaf.

De vernieuwingsscenario's werden gezocht in de (digitale) commons en (digitale) deliberatieve democratie. Juist daarin ligt de sleutel voor vernieuwing: in het serieus nemen van kleine en grotere vernieuwende, activistische of gemarginaliseerde initiatieven en deze als oplossingsrichting te zien. *New Democracy* bracht alternatieven samen, waardoor deze niet alleen als een inspirerende beweging konden worden gezien, maar als een serieus alternatief werden beschouwd. Dankzij de focus op vernieuwende praktijken werd een prominente plek ingenomen door 'het experiment'. Alle participanten zagen het experiment als bron voor vernieuwing, maar tijdens bijeenkomsten was vaak onderwerp van gesprek wanneer een experiment werkelijk beleid of 'het nieuwe normaal' wordt, in transitietermen: hoe kan de overstap van niche-praktijk naar regime gemaakt worden? En als de overheid vernieuwingspraktijken omarmt, wat blijft er dan van over?

Grondhouding bij gedeelde en gedragen besluiten nemen is de nadrukkelijke waardering van betrokkenheid van burgers bij besluiten omdat dit de kern vormt van onze democratie. Om met de woorden van Albert Jan Kruiter (later in deze publicatie) te spreken: “Burgers die samen een publiek probleem oplossen ondergaan een democratische ervaring. Ze ontdekken dat hun gezamenlijke belang meer waard is dan hun individuele belang. En daar worden ze eigenaar van hun eigen problemen en oplossingen. Dat is meer waard dan inhoudelijke kwaliteit van oplossingen. Burgers die gezamenlijke problemen gezamenlijk oplossen vormen de kern van democratie”. Terugkerend onderwerp is ook vertrouwen, of liever gezegd: het gebrek eraan. Zeker bij digitale democratie is het een voorwaarde voor het welslagen van projecten.

Al in 2012 publiceerde de WRR (Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid) het rapport *Vertrouwen in Burgers*, wat een ander licht scheen op de aanname dat burgers geen vertrouwen in hun overheden zouden hebben: misschien moeten overheden meer vertrouwen in hun burgers hebben. Vertrouwen van overheden in burgers betekent niet alleen plichten maar ook rechten afstaan, zeggenschap geven en eigenaarschap creëren. Met het succesvolle Consul-project voor digitale democratie in Madrid komen Miguel Arana Catania en Yago Bermejo tot de conclusie: “Het meest belangrijke dat we met dit participatieproces en andere experimenten hebben geleerd is het idee dat mensen te vertrouwen zijn. Dat betekent dat je vanaf het begin echt moet vertrouwen op de mensen die betrokken zijn bij de processen en autoriteit moet afstaan.”

New Democracy #32: Tech for Good

De reeks heeft impact gehad, zeker op de professionele levensloop van de co-organisator Joachim Meerkerk, die halverwege de reeks werd opgevolgd door Sjoerd van der Steen. Meerkerk begon aan een promotie-onderzoek aan de Hogeschool van Amsterdam om op een andere manier bij te dragen aan het denken over transitie-theorie en democratisering. Inspiratie daarbij en belangrijke contributie aan de reeks werd geleverd door Christian Iaione, want geïntroduceerd door Marjolein Cremer van de European Cultural Foundation, kreeg ‘the city as a commons’ van Christian Iaione een prominente plek in de serie. Naast Iaione, hadden Saskia Sassen, David van Reybrouck, David Bollier, Jaromil, Hille Hinsberg en Benjamin Barber hun weerslag op de inhoud van de serie. Veel van de geagendeerde thema’s zijn terug te vinden in de democratiseringsagenda van Amsterdam, zoals die in 2019 door wethouder Groot Wassink werd voorgesteld.[3]

In deze publicatie passeren tal van deelnemers de revue en daarmee biedt het in vogelvlucht een overzicht van de New Democracy-reeks: John Grin bijt de spits af in het eerste hoofdstuk waarin hij de link legt tussen transitie-denken en democratische vernieuwing. Naast een toelichting op de transitietheorie legt hij ook de nadruk op een aantal factoren die van invloed zijn en een belangrijke rol gespeeld hebben bij de vormgeving van de serie: *toenemende verlangen naar autonomie van de leefwereld, politisering van onduurzaamheid, globalisering, informatie- en netwerksamenleving*. In het tweede hoofdstuk wordt ingegaan op verschillende inspirerende praktijkvoorbeelden van initiatiefnemers die veranderingen op lokaal niveau weten te realiseren zoals The Co-City ontstaan in Bologna, Consul ontstaan in Madrid en Het Toekomstverbond uit Antwerpen. In het derde hoofdstuk zal Joachim Meerkkerk ingaan op de wijze waarop de reeks een aanzet heeft gegeven tot het komen tot ontwerpprincipes voor een meer inclusieve democratie. In het laatste en vierde hoofdstuk kijken we met experts met een ruime ervaring in de praktijk hoe zij in hun werkvelden een democratische transitie waarnemen of voorstellen. Het laatste woord is aan Natasja van den Berg, die terugkijkt op de afgelopen vier jaar.

[1] Cross-thinking about sustainability: global perspective on transitions. Initiatief van Anna Wieczorek en J. Grin vanuit KSI-ism IHDP, Felix Meritis Amsterdam en Dagblad Trouw (looptijd 2006 en 2007)

<https://research.tue.nl/en/publications/cross-thinking-about-sustainability-global-perspective-on-transit>

[2] Grin onderscheidt een drietal structuren: institutionele, materiële en discursieve structuren. Deze worden in hoofdstuk 1 nader toegelicht

[3] Het gehele interview is te lezen op pagina [37]

[4] <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/volg-beleid/ambities/participatief/>

Inhoudsopgave

Voorwoord	P 07
1. <u>Democratie in Transitie</u>	P 14
2. <u>Nieuwe Praktijken</u>	P 26
a. Het Toekomstverbond	
b. The Co-City	
c. Consul	
3. <u>Ontwerpprincipes voor een Nieuwe Democratie</u>	P 42
4. <u>Op Weg naar Systeemverandering</u>	P 56
Nawoord	P 63

John Grin, hoogleraar beleidswetenschappen en systeeminnovatie aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in het ontwerpen en sturen van transitie, met inachtneming van hun 'politiek' (hun relatie met veranderingen in machtsverhoudingen, democratische rekenschap, legitimering enz.). Grin werkt bij voorkeur op het snijvlak van vernieuwende praktijk en grensverleggende wetenschap, en doet graag zijn voordeel met lessen en ervaringen uit tientallen maatschappelijke initiatieven waarbij hij meer of minder sterk betrokken is geweest als monitor, adviseur/begeleider, projectleider of evaluator.

Democratie in Transitie

1.

De vervlechting van democratische en maatschappelijke vernieuwing

Als één ding de Nederlandse samenleving de afgelopen jaren kenmerkte, is het wel dat van links en rechts wordt geroepen om vernieuwing. Vernieuwing van de democratie en vernieuwing van de samenleving. Soms gaat dat hand in hand. Dan zien we aan de ene kant als bijvoorbeeld burgers met ondernemerschap en ondernemers met burgerzin werken aan het aardgasvrij maken van hun woonwijk, of aan een zorgcoöperatie, geheel op eigen initiatief maar bij gelegenheid wel rekenend op steun van de overheid. Aan de andere kant staan ze soms ook heftig op gespannen voet met elkaar. Bijvoorbeeld als voorstellen van de 'klimaattafels' worden gezien (geregeld zeer begrijpelijk) als de zoveelste poging van 'de elite' om de eigen levensstijl aan 'gewone Nederlanders' op te dringen en zo de eigen heerschappij te bestendigen.

Dit boek, net als de veertig New Democracy avonden in Pakhuis de Zwijger waar het uit voortkomt, is onderdeel van een speurtocht naar veelbelovende vormen van vernieuwing van de democratie die kunnen helpen het tweede te vermijden en het eerste te realiseren. Het is een speurtocht op het snijvlak van experimenten met nieuwe democratische vormen en initiatieven voor maatschappelijke innovaties rond grote uitdagingen als de versterking van sociale samenhang in buurten en het metterdaad klimaatneutraal maken van onze woon- en werkomgeving.

Die aanpak van denken over democratisering is origineel, in de zin dat ze verschilt van allerlei voorstellen voor institutionele verandering op zichzelf beschouwd (Staatscommissie Remkes; pleidooien voor een vorm van referendum, verkozen burgemeesters enzovoorts) én van democratische experimenten die vooral nieuwe procedures en technieken van samen beslissen willen uitproberen en demonstreren. Die benaderingen hebben het New Democracy project zeker geïnformeerd, maar hier draait het om iets anders: de vervlechting van maatschappelijke en democratische vernieuwing. Anders gezegd: we bespraken initiatieven die maatschappelijke problemen oplossen en tegelijk meer bij deze tijd passende verhoudingen meebrengen (hoofdstuk 2); en democratische vernieuwing mede met het oog op het vinden en realiseren van inhoudelijke antwoorden op nieuwe maatschappelijke uitdagingen (hoofdstuk 3). We denken dat andere benaderingen van democratische vernieuwingen kunnen leren van lessen en ervaringen die wij hebben opgedaan. Dat is een belangrijk motief achter het maken van dit boekje.

het draait om de vervlechting van maatschappelijke en democratische vernieuwing

Hoewel onze op die vervlechting gebaseerde aanpak betrekkelijk origineel is, is die vervlechting als verschijnsel bepaald niet nieuw. Iets dergelijks was ook aan de hand in de tweede helft van de 19e eeuw. Toen schiepen jonge vrouwen en mannen voor zichzelf een nieuwe ruimte voor participatie in civiele samenleving, economie en politiek. Jonge vrouwen ondernamen vernieuwende initiatieven, vooral rond de sociale problematiek (armoede, abominabele huisvesting, slechte voeding en gezondheidszorg enzovoorts), maar ook rond bijvoorbeeld het oorlogsvraagstuk; het bood hen de kans om zichzelf eindelijk buitenshuis te ontplooiën. Ze vochten ook voor vrouwenrechten, in het bijzonder het vrouwenkiesrecht. Een iconisch voorbeeld is de liberale

feminist Hélène Mercier, die met anderen de Bouwvereniging De Jordaan oprichtte als demonstratie dat woningbouw die voldoet aan hygiënistische eisen mogelijk was voor een voor de onderklasse betaalbare huur, mits de bouw werd gesubsidieerd – hun ervaring informeerde de Woningwet 1901. Tegelijk stimuleerde Mercier de introductie van ‘woningopzichteressen’ die huisvrouwen hielpen zichzelf te ontlasten met behulp van nieuwe techniek als stofzuigers en fornuizen, de levensomstandigheden van hun gezin te verhogen en hun wensen en behoeften te laten doorwerken in de vormgeving van de opkomende gas- en elektriciteitssystemen. Veel kennis die Mercier zo opdeed over deze klasse bracht ze naar de zich ontwikkelende sociologie. Veel jonge mannen waren het conservatisme van eerdere generaties zat. Ze gingen de achterblijvende industrialisatie en de sociale kwestie te lijf, én zetten zich in voor nieuwe politieke bewegingen en democratisering van de staat. Zo gingen experimentele pogingen om maatschappelijke vraagstukken op te lossen en democratische initiatieven vanuit de civiele samenleving hand in hand met elkaar, met nieuwe kennis en een nieuwe kaste van experts én met de institutionele vormgeving van de staat en van nieuwe systemen voor volkshuisvesting, energie- en watervoorziening, riolering en voedselvoorziening.

New Democracy #25: Resilient Democracy in the 21st Century

Op een vergelijkbare manier gingen in de 1960s binnen vernieuwingsgezinde bewegingen - van de Provo's tot D66 - het verlangen naar maatschappijhervorming en democratisering (voorbij de 'regentenpolitiek') veelal hand in hand. En bijvoorbeeld milieugroepen of de wereldwinkel boden veel vrouwen een plek waar ze buitenshuis een eigen leven opbouwden (denk ook aan de Man-Vrouw-Maatschappij beweging).

Een transitieperspectief

Deze voortdurende wisselwerking tussen de evolutie van maatschappelijke praktijken en de vormgeving van de staat en maatschappelijke systemen heet in het transitie-denken **co-evolutie**. In de historische voorbeelden gaf dat wederzijdse versterking tussen nieuwe democratische instituties en wat je zou kunnen noemen maatschappelijke democratie (maatschappelijke vernieuwing van onderop die vaak gepaard gaat met participatie en emancipatie van burgers). Bovendien kwam zo samenhang tot stand tussen nieuwe oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken en de bestuurlijke arrangementen waarmee die konden worden beheerd, met nieuwe verhoudingen tussen burgers, organisaties en overheden.[1] Zo'n ontwikkeling naar een nieuwe, systemische samenhang noemen we een transitie.

**_systemische samenhang
tussen nieuwe oplossingen voor
maatschappelijke vraagstukken
en bestuurlijke arrangementen
noemen we een transitie**

We leven opnieuw in een tijd van veel maatschappelijke initiatieven, van ondernemende burgers en ondernemers met burgerzin, die zich inspinnen om urgente maatschappelijke uitdagingen aan te gaan, rond thema's als duurzaamheid, digitalisering, welzijn en sociale samenhang. Tegelijk is er een krachtige roep om meer autonomie voor burgers en gemeenschappen, en daartoe andere verhoudingen tussen maatschappij, overheid, kenniswerkers en bedrijven; en meer transparantie bij overheid, bedrijven (inclusief financiële instellingen) en kennisinstituten. Daarom hanteerde de New Democracy reeks een transitieperspectief. We bespreken hier de meest belangrijke inzichten uit de transitiestudies, en transitietaal: de begrippen waarmee dit gebied transities beschrijft en begrijpt.[2]

Meer precies betekent '**co-evolutie**' dat dominante probleemdefinities, nieuwe praktijken en de structuren waarin die zijn ingebed elkaar in de loop der tijd beïnvloeden. In de 19e eeuw, zagen we, draaiden de heersende probleemdefinities om het oplossen van economische stagnatie via industrialisatie en de ontwikkeling van nieuwe kennis en techniek, en om het aanpakken van sociale problematiek. Dat gaf richting aan de ontwikkeling van nieuwe, onderling samenhangende **praktijken**. Praktijken zijn bepaalde, geroutineerde, 'standaard' manieren van denken en doen om een maatschappelijke functie te vervullen, bijvoorbeeld volkshuisvesting. Denk bijvoorbeeld aan praktijken van woningbouw volgens de nieuwe eisen van de hygiënistische beweging, het toezicht daarop door de overheid, het gebruik door bewoners van badkamer en toilet, en het beheer en onderhoud van woningen door de woningbouwcorporatie.

Deze praktijken zijn ingebed in structuren. Er zijn drie dimensies van structuur:

● *institutionele structuren.* Denk aan de woningwet die voorzag in subsidiëring van de bouw van woningen voor de onderklasse en door een erkende corporatie (als zodanig een institutionele innovatie); bouw- en woningtoezicht om te controleren of de in die wet vereiste hygiënistische voorschriften werden nageleefd; en wederzijdse rechten en plichten van bewoners en verhuurders); of in het elektriciteitssysteem geïnstitutionaliseerde verhoudingen tussen centrale producenten en decentrale gebruikers.

● *materiële structuren.* Voorbeelden zijn nieuwe technieken en werktuigen voor woningbouw; ondergrondse netwerken voor riool, water en energie waarop die woningen konden worden aangesloten omwille van de hygiënistische eisen; en de meterkast.

● *discursieve structuren* ofwel het begrippenapparaat waarmee deze praktijken zichzelf en elkaar begrijpen ('handen wassen na het plassen' vanwege het risico op 'infecties' door 'bacteriën'; 'licht, lucht en ruimte' in woningen)

Via co-evolutie van praktijken en structuren vormen ze gaandeweg een samenhangend systeem, het **regime**. Omdat die co-evolutie mee is gevormd door dominante probleemdefinities van een bepaalde periode, is dat stelsel van praktijken goed in staat om die problemen het hoofd te bieden. Zo leidde de volkshuisvesting, zoals die rond 1900 ontstond, tot verbeteringen in volksgezondheid, en hielp ze de armoedeval oplossen en de onderklasse emanciperen. De keerzijde is, dat met deze gewenste effecten ook ongewenste neveneffecten kunnen meekomen - bijvoorbeeld verzakking van de stad als gevolg van verdroging door een combinatie van steeds meer verhard oppervlak (daken en wegen) en het wegvoeren van hemel- en

afvalwater uit de stad via het riool. Die neveneffecten zijn doorgaans niet met bestaande praktijken en binnen bestaande structuren op te lossen – ze zijn juist het onbedoelde gevolg van het bestaande regime. Het regime werkt oplossingen vaak juist tegen: **systeembarrrières** in de vorm van missende regelgeving, of regelgeving die niet past op nieuwe praktijken; missende of minder geschikte infrastructuur; enzovoorts. In zo'n geval is een regime-verandering nodig, ofwel een transitie.

Uit tal van historische studies is gebleken dat een transitie in een bepaald systeem waarschijnlijker wordt, naarmate (i) veranderingen in praktijken / experimentele praktijken, (ii) druk op en veranderingen in bestaande structuren en (iii) systeem-overschrijdende lange termijn trends elkaar versterken tot een grote verandering: het **meerlagenperspectief (MLP)** op transitiedynamiek. Toegepast op ons onderwerp kunnen dus vernieuwende praktijken (zoals die besproken in hoofdstuk 2), en vernieuwing van het democratisch systeem (hoofdstuk 3) elkaar versterken, onder invloed van lange termijn trends (hoofdstuk 4). Met het oog op het begrijpen van die versterking van de transitiedynamiek is de laatste vraag, waar we het hier over moeten hebben: wat zijn momenteel, in elk van deze drie lagen, de ontwikkelingen die de kans op een transitie naar een nieuwe democratie beïnvloeden?

Transitie naar een nieuwe democratie

De drie zojuist genoemde lagen langslowend, zien we om te beginnen dat er, begin 21e eeuw tal van nieuwe, meer of minder experimentele praktijken zijn ontstaan waarin andere verhoudingen heersen. Net als eerder zijn dat alleen democratische initiatieven in de enge zin: praktijken die primair uit zijn op democratische vernieuwing. Juist ook interessant zijn initiatieven voor wat we hierboven noemden maatschappelijke democratie: praktijken die nieuwe oplossingen verkennen en realiseren voor grote vraagstukken van deze tijd, en daarmee tegelijkertijd ook nieuwe verhoudingen tussen burgers, overheden, bedrijven en experts veronderstellen en nastreven

of zelfs voortbrengen. Voorbeelden zijn initiatieven van 'stadmakers' en 'commoners': nieuwsoortige, plek (buurt, regio, dorp) -gebonden allianties van burgers, bedrijven, organisaties en experts die bijvoorbeeld een zorgcoöperatie stichten, de wijk energieneutraal maken, of in veranderende gemeenschappen sociale samenhang bevorderen.

_er zijn andere verhoudingen nodig tussen instellingen en burgers

Zulke initiatieven voor 'maatschappelijke democratie' richten zich op probleemdefinities die deels gaan over zulke inhoudelijke vraagstukken. Maar daarnaast laten ze zich ook leiden door de waarneming dat bestaande economische, politieke en kennisinstellingen onderdeel van zulke problemen zijn, of in ieder geval hun oplossing in de weg staan. Om ze (weer en meer) onderdeel van de oplossing te maken, zijn andere verhoudingen nodig tussen die instellingen en burgers. Vaak komen daar overigens motieven bij die we ook zien bij democratische initiatieven in enge zin: een verlangen naar meer zelf- en samenredzaamheid, een behoefte aan rekenschap en transparantie van de kant van actoren en verminderd vertrouwen in, of zelfs wantrouwen tegen, de bestaande instituties. Deze vraagstukken zijn deels een weerspiegeling van lange termijn ontwikkelingen, de derde laag van het MLP. Voor zover dat het geval is, kunnen praktijken die deze vraagstukken adresseren, als het ware wat wind in de rug krijgen wanneer ze in verband worden gebracht met deze systeem-overschrijdende ontwikkelingen. Lange termijn ontwikkelingen kunnen ook druk zetten op het bestaande regime; waar dat buigen en barsten in het regime schept of versterkt, groeien de kansen voor een transitie. Ze kunnen echter ook tegenwind leveren, waar nieuwe praktijken danig last van hebben.

Wie een democratische transitie wil realiseren zal dus soms, met de juiste stuurmanskunst, de wind lekker mee hebben terwijl anderen er vooral last van hebben; maar soms ook zal scherp aan de wind zeilen nodig zijn. Het effect van lange termijn ontwikkelingen op de kansen op een transitie is mede afhankelijk van die stuurmanskunst: praktijken wel of niet slim verbinden met zulke trends of met instabiliteiten in het regime die ze veroorzaken; en tegenwerkende trends omzeilen. Dat vergt in ieder geval inzicht in de belangrijkste trends die van invloed zijn op de transitie naar een nieuwe democratie.

_koppel transitiewerk slim aan lange termijn ontwikkelingen

Een belangrijke trend wordt gevormd door een *toenemende verlangen naar autonomie van de leefwereld*. Eigenlijk komen daarin diverse trends samen: individualisering en toegenomen mondigheid, samenredzaamheid, ondernemerschap en kritische zin, ofwel de beoogde effecten van eerdere rondes van modernisering. Ze zetten druk op arrangementen van de geavanceerde verzorgingsstaat, en van het bestaande economisch systeem: tegen betutteling, de invloed van elites en de overheersing van de leefwereld door de systemen. Die druk op het regime wordt verder versterkt door crises binnen dat regime: het steeds meer aan de oppervlak komen van onbetrouwbaar of frauduleus handelen door mensen uit de elites van staat en markt; de financiële crisis alsmede de nog steeds bestaande bubbels die op barsten staan en de gevolgen voor de pensioenfondsen; het wantrouwen in experts als reactie op eerdere technocratie en gezagsclaims op grond van schijnobjectiviteit. Zulke instabiliteiten in het regime kunnen worden gemobiliseerd ten gunste van een democratische transitie. Maar even

zo goed zien we hoe het toegenomen wantrouwen in het bestaande regime door anderen wordt gemobiliseerd ten gunste van een radicale omwenteling waarvan het democratisch gehalte op zijn best voor discussie vatbaar is. Voor praktijken van maatschappelijke democratie zou dat reden moeten zijn om in de eigen praktijken scherp te letten op diversiteit, inclusie en brede legitimiteit, en ze te verbinden met structurele elementen (in wording) die deze waarden bevorderen.

Een andere trend is de groeiende *politisering van onduurzaamheid* als de donkere achterkant van de vooruitgang. Ze zijn het gevolg van toegenomen energie- en grondstoffenverbruik en verspilling waarmee het scheppen van welvaart tijdens de industrialisatie gepaard ging (vervuiling, klimaatverandering); of van de toenemende beheersing van de natuurlijke omgeving ten behoeve van maatschappelijke vooruitgang (vermindering biodiversiteit, verdroging, dierenwelzijn-problemen). Nieuwe praktijken voor bijvoorbeeld energieneutraliteit of een waterbestendige leefomgeving zijn vaak ook economisch en maatschappelijk interessant omdat en voor zover ze leiden tot andere verhoudingen die meervoudige waardecreatie mogelijk maken: het afval van de een is de grondstof of de warmte voor de ander. Of omdat en voor zover lokale initiatieven meer gevoel van verantwoordelijkheid en handelingsperspectief geven. Tegelijk roepen zulke voorstellen vaak veel weerstand op, mede gevoed door het eerder genoemde wantrouwen tegen de actoren en instituties die deze voorstellen ontwikkelen (en, natuurlijk, door thans belangrijke spelers die veel te verliezen hebben bij de transitie). Ook hier is kan stuurmanskunst niet zonder aandacht voor deze aspecten.

Globalisering, een derde trend, zet druk op bestaande gemeenschappen, die diverser worden en meer invloed ondervinden van gebeurtenissen elders in de wereld. Globalisering heeft ook tot brede steun geleid voor versterking van de internationale concurrentiepositie via meer nadruk om innovaties en vermindering van de collectieve lasten door neoliberale hervormingen. Het eerste, de nadruk op innovaties waarmee stad of land zich kunnen onderscheiden kan goed sporen met nieuwe praktijken van onderop, maar kan die praktijken ook in een richting duwen en bijvoorbeeld de nagestreefde, democratische herijking van de verhoudingen hinderen. Het tweede leidt enerzijds tot afbrokkeling van

voorzieningen voor zorg en welzijn, en schept anderzijds in principe ruimte voor nieuwe praktijken van zorg en welzijn, met meer zelf- en samenredzaamheid en meer autonomie voor professionals en de mensen die behoefte hebben aan voorzieningen. In principe, want of dat echt lukt hangt weer af van de mate waarin andere verhoudingen kunnen worden gerealiseerd. Net als bij de vorige trends kunnen ook hier de democratische en de inhoudelijke kwaliteiten van innovaties elkaar bevorderen én elkaar ondermijnen.

Tot slot, maar niet in de laatste plaats, is de opkomst van de *informatie- en netwerksamenleving* een belangrijke trend die gewenste veranderingen kan ondersteunen en versnellen. De allianties achter maatschappelijke democratisering maken daarvan gebruik om zichzelf te organiseren, om te communiceren met geestverwante coalities elders in de wereld en om steun en naamsbekendheid op te wekken. Het internet en sociale media maken ook transparantie mogelijk: een voordeel, gegeven het bestaande wantrouwen. Ze bieden tevens nieuwe platforms voor democratische oordeelsvorming en participatie in planvorming. Tegenover al deze potentie ten behoeve van de democratische transitie staat de snel zichtbaar wordende achterkant van de informatiesamenleving: bedreiging van de integriteit van de eigen levenssfeer; en nepnieuws, desinformatie en andere niet-transparante, kwaadaardige sturing van het publiek debat en publieke oordeelsvorming, leidend tot en versterkt door aanvallen op gevestigde informatiebronnen, zoals de 'mainstream media'.

Hoe kunnen oplossingen voor grote uitdagingen en het tot stand brengen van meer democratische verhoudingen elkaar versterken? Wat moeten initiatieven voor maatschappelijke democratisering daartoe ondernemen? Welke veranderingen in het democratisch systeem passen daarbij, en hoe worden die praktijken daarmee verbonden? Dat zijn de vragen die in de volgende hoofdstukken centraal staan.

[1] Voor verschillende sectoren wordt dit uitvoerig verhaald in Harry Lintsen, Frank Veraart, Jan Pieter Smits, John Grin (2018). *De kwetsbare welvaart van Nederland, 1850 – 2050. Naar een circulaire economie*. Amsterdam: Prometheus. De Engelstalige versie valt kosteloos op te halen vanaf <http://www.bookmetrix.com/detail/book/66c01950-9473-472b-a8d2-977a6dc423ec#downloads>

[2] Zie voor een uitvoeriger, helder-toegankelijke bespreking het boekje Diederik van der Hoeven (2011), *Verbreiden, verdiepen, opschalen. KSI tussen wetenschap en transitiepraktijk*. Daedalus, Amsterdam. Kosteloos op te halen vanaf <https://www.urgenda.nl > KSIBoekjuni2010DiederikvanderHoeven>

2.

Nieuwe Praktijken

© Jef Van Eynde

Manu Claeys is voorzitter van het initiatief stRaten-generaal en auteur van 'Red de democratie!'. Op 6 september 2018 was Manu Claeys een van de sprekers in 'New Democracy #31: Overcoming Social Division', een avond over het inzetten van democratische samenwerking voor het oplossen van maatschappelijk problemen en het tegengaan van sociale polarisatie.

Het Toekomstverbond: 'grootste participatieve laboratorium van België'

Zoals vele actiegroepen ontstond het burgercollectief stRaten-generaal uit frustratie. In oktober 1998 liet het Antwerpse stadsbestuur tientallen gezonde Japanse kersenbomen vellen. Ze moesten wijken voor een grootstedelijk plein aan het Museum van Schone Kunsten. De omwonenden waren verbijsterd. In overleg met lokale verenigingen richtten ze een jaar later een collectief van vrijwilligers op dat zich zou toelagen op het stimuleren van burgerparticipatie bij duurzame stadsontwikkeling.

Het stichtingsmanifest paste op een postkaartje. Vier kernwoorden vielen op: weerwerk, denkwerk, netwerk, veldwerk. Toen in 2005 de plannen bekend raakten om de Antwerpse driekwartsringweg middels een brede snelweg dwars door groengebieden en woonwijken rond te maken, was stRaten-generaal voldoende ingereden om ook op grotere schaal deze kernwoorden in praktijk om te zetten. We dienden een lijvig bezwaarschrift in tegen de geplande Oosterweelverbinding, belegden persconferenties, trokken naar tv-studio's, schoven alternatieve oplossingen naar voren, organiseerden protestacties, infoavonden, fotowedstrijden en heuse congressen.

Gaandeweg sloot het Antwerpse maatschappelijk middenveld actief rond mobiliteit, milieu, stedenbouw, gezondheid, inspraakverlening en verwante thema's zich bij ons aan. Het beoogde netwerk groeide. Nieuwe actiegroepen zoals Ademloos en Ringland verbreedden het Oosterweeldebat en spraken steeds weer andere doelgroepen aan. Samen met hen wonnen we een volksraadpleging, lanceerden we steeds beter onderzochte en rijpere alternatieven, vulden we websites, publiceerden we krantjes, raamaffiches, facebookpagina's en youtube-filmpjes, zetten we benefietconcerten en crowdfunding op touw, oefenden we druk uit op adviesraden en ombudsdiensten, belegden we massabetogingen, dwongen we spreekrecht af in gemeenteraad en parlement en trokken we uiteindelijk in 2015, na tien jaar debat, naar de Raad van State.

New Democracy #31: Overcoming Social Division

‘Er is nog nooit zo veel verzet geweest van burgerbewegingen in België,’ zegt hoogleraar Eva Wolf (Universiteit van Tilburg) begin december 2019 in een artikel dat in de beide landshelften verscheen (Apache/Medor). ‘Na verloop van tijd heeft de overheid beseft dat het ontkennen van het conflict niet werkte en dat het anders moest.’

In de zomer van 2015 kwam de kentering. Op voorstel van de burgerbewegingen schreef de Vlaamse overheid een vacature uit voor een leefbaarheidsintendant. Het signaal was cruciaal: na tien jaar conflict en na zes verkiezingen (lokale, regionale en nationale) – die telkens ook over het Oosterweeldossier gingen maar ter zake weinig soelaas brachten – was daar eindelijk de bestuurlijke wil tot samenwerking met burgers.

Op 1 januari 2016 begon de geselecteerde intendant Alexander D’Hooghe, architect en professor aan het Massachusetts Institute of Technology (MIT), aan zijn taak. Na de doortocht van orkaan Sandy had een team rond hemzelf en voormalig directeur van Rijkswaterstaat Henk Ovink op vraag van president Obama een reconversieplan voor delen van New Jersey en New York uitgetekend. Ze deden dat in intens overleg met de vele lokale stakeholders, waardoor ambtenaren en experts gedwongen werden tot een dialoog met de burger. ‘De korf van mogelijke projecten is van onderuit samengesteld,’ legde hij later uit in een Brussels magazine, ‘dat is de beste manier om grote projecten te realiseren in een democratie’. Die methode wilden we naar Antwerpen halen.

Amper een jaar later, op 15 maart 2017, ondertekenden stRaten-generaal, Ademloos en Ringland samen met de overheden een Toekomstverbond voor bereikbaarheid en leefbaarheid. Daarin stonden afspraken over het overkappen van de Antwerpse ring, het afslanken van de Oosterweelverbinding die stadsgericht verkeer zal verwerken en het uitbouwen van een haventracé dat doorgaand verkeer rond Antwerpen moet voeren in plaats van erdoor. Verder werd overeengekomen dat het aandeel auto- en vrachtwagenverkeer in de grote Antwerpse regio tegen 2030 teruggedrongen wordt tot maximaal vijftig procent, en dat daartoe het OV-netwerk en het fietsnetwerk significant versterkt zullen worden. Een eendimensionaal snelwegplan werd zo omgebogen naar een duurzaam mobiliteitsplan met oog voor toekomstgerichte stadsplanning.

Maar wat meer is: het Toekomstverbond erkende ook de blijvende rol van burgers bij het verder uitwerken van deze voornemens. Om die rol te verankeren werd een innovatieve werkgemeenschap uitgedokterd die permanent overleg faciliteert tussen de belanghebbenden, inclusief de burgers als 'stakeholder'. Vier werkbanken werden opgestart om de vier hoofddassen (overkapping, Oosterweelverbinding, haventracé, modal shift) te concretiseren. In die werkbanken schuift de gouden driehoek aan: overheid (ambtenaren, overheidsbedrijven), experts en burgerbewegingen (= ruimer dan de drie ondertekenende bewegingen). Samen hanteren zij uiteenlopende werkformules om co-creatief vorderingen te maken: focusgroepen, rondetafelgesprekken, scrumsessies, integraliteitsessies, plenaire sessies. Op open Ringdagen en in klankbordgroepen worden ook individuele Antwerpenaren betrokken. Tijdens zogenaamde Horta-avonden rapporteren de burgerbewegingen aan de kritische achterban.

Werkbanken zijn 'veilige tussenruimtes'. Comfortzones worden er verlaten. Systeem- en leefwerelden ontmoeten er elkaar, op ongeziene wijze wordt er geëxperimenteerd, domeinoverschrijdend en interdisciplinair. Doelstellingennota's worden opgemaakt, verslagen verspreid, technische informatie en onderzoeksrapporten op drop-box gedeeld. Alles wordt uit de kast gehaald om maatwerk te leveren, met permanente inzage van alle betrokkenen en met relevante budgetten voor onderzoek en participatie. Over de algemene voortgang van de vier werkbanken en de onderlinge coördinatie waakt een kernteam voorgezeten door de leidende ambtenaar van het ministerie van Openbare Werken.

Om de koppeling tussen de werkbanken, het politieke niveau en de uitvoerders te garanderen ontstond nog een bredere procesarchitectuur. In de zogenaamde stuurgroep, waarin opnieuw ook burgerbewegingen zetelen, gebeurt de eerste besluitvormende toetsing van de voortgang in de werkbanken Oosterweelverbinding en Over de Ring. Van daar gaat het naar het politiek stuurcomité (stad en Vlaanderen) dat het college en de Vlaamse regering adviseert. Aan dat stuurcomité én aan het parlement rapporteren ook de intendant en het overheidsbedrijf Lantis, als bouwheer van de Oosterweelverbinding. De voortgang in de werkbank Routeplan 2030 (modal shift) wordt dan weer geëvalueerd in de Antwerpse Vervoersregio ofwel het overleg tussen 33 lokale besturen. In de taskforce zetelen de uitvoerders en beheerders van de geselecteerde projecten.

In juni 2018 werden al 18 participatief uitgedokterde strategische leefbaarheidsprojecten vastgelegd, waar de overheden 1,25 miljard euro tegenover plaatsten. In december 2019 werd het milieueffectenrapport voor een volledig vertimmerde Oosterweelverbinding goedgekeurd. In het voorjaar van 2020 wordt de bouwaanvraag voor die verbinding ingediend, wordt de plannota over de modal shift afgerond en starten de geselecteerde ontwerpconsortia hun co-creatietrajecten voor het bouwrijp maken van de leefbaarheidsprojecten.

'De discussie over de Oosterweelverbinding is intussen uitgegroeid tot het grootste participatieve laboratorium ooit in België' noteert journalist Aubry Touriel in zijn Apache/Medor-artikel. Hij heeft gelijk. Politieke besturen, hun administraties én de burgers verleggen allen grenzen bij het invullen van nieuwe rollen voor zichzelf in de nieuwe werkkaders. Terecht kreeg de stad Antwerpen hiervoor in november 2019 de Eurocities 2019 Cooperation Award.

'De werkwijze kan een inspiratiebron zijn voor andere projecten in het land' gaat Touriel verder.

En elders.

The Co-City

Interview door Charley Fiedeldij Dop, programmamaker Democratie & Sociale Innovatie bij Pakhuis de Zwijger.

Sheila Foster is professor aan de Universiteit van Georgetown, auteur en co-director van the Laboratory of the Governance of the Urban Commons (LabGov). Samen met Christian Iaione heeft ze het perspectief van “de stad als commons” lokaal én internationaal op de kaart weten te zetten, met 135 Co-Cities en 418 experimenten wereldwijd. In gesprek met Professor Sheila Foster over de ontwikkelingen van urban commons, LabGov, en het Co-City project.

In de afgelopen jaren heeft Foster geleerd dat je beter kan spreken over Co-Cities dan over ‘commons’ (in het Nederlands ‘de meent’). Deze oude term blijkt voor velen te abstract en/of intellectueel om zich toe te verhouden. Terwijl de commons juist verwijst naar middelen die voor iedereen toegankelijk zijn, zoals water en lucht, maar ook kennis en cultuur. Of in stedelijke gebieden, de urban commons: pleinen, parken en buurten, maar ook de digitale infrastructuur van de stad. Vanuit het perspectief dat een stad zelf een commons is, gaat het naast de toegankelijkheid ook over het gemeenschappelijk besturen van de stad: co-governance. Daarom heet het grootste project van LabGov van de afgelopen jaren het Co-City project: een actieonderzoek waarin gemeenschappen, lokale overheden, maatschappelijke organisaties en private actoren op een collaboratieve en rechtvaardige wijze de stad gebruiken en besturen.

CFD: Hoe heeft het Co-City project zich in de afgelopen jaren ontwikkelt?

SF: Het Co-City project is voortgekomen uit de eerste experimenten die we (Christian Iaione en ik) in Bologna, Italië, uitvoerden. Na twee jaar veldwerk hielpen we –in samenwerking met de lokale overheid– met het opstellen van de *Bologna Regulation* (2014): de gemeentelijke verordening voor het onderhouden en beheren van de urban commons. In dit stuk wordt uiteengezet hoe stedelijke actoren gezamenlijk publieke en private middelen kunnen gebruiken en beheren. Het Co-City project is een onderzoek én een methode, dat voortbouwt op dit idee van De stad als commons. We introduceren steden en grootstedelijke gebieden met collaboratief stadmaken en participatief stedelijk bestuur, om zo tot inclusieve groei en sociale innovatie te komen. En met succes: er zijn vele experimenten gaande in verschillende steden wereldwijd, van Turijn en Amsterdam tot New York City en Baton Rouge (Louisiana, VS). Centraal hierbij is de samenwerking tussen alle partijen van de stad: sociale vernieuwers [CFD: actieve burgers en lokale ondernemers, ook wel stadmakers genoemd], private partijen, maatschappelijke organisaties, kennisinstellingen en de lokale overheid. Door deze vijf partijen samen te laten werken in het gebruik, bezit en besturen van de bestaande stedelijke infrastructuur, kunnen nieuwe middelen en diensten ontwikkelt worden –juist ook voor en door de meer kwetsbare gemeenschappen in een stad.

*Christian Iaione at New Democracy #2: Co-Creating the City.
Foto door Maarten van Haaff*

CFD: Wat heeft je het meest weten te inspireren in het werk dat jullie met het Co-City project hebben uitgevoerd?

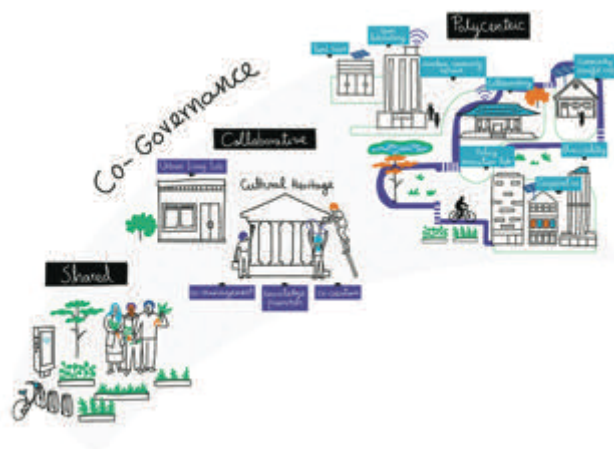
SF: Wat mij de afgelopen jaren het meest geraakt heeft is het Co-City project dat we in Baton Rouge, de hoofdstad van Louisiana (VS), zijn gestart. Een stad met twee verhalen: de ene rijk en wit, de ander arm en zwart. We zijn door een lokale gemeenschap, waar men kampt met leegstand, armoede en werkeloosheid, gevraagd om het Co-City model in hun buurt toe te passen. Niet omdat ze dezelfde concepten of woorden gebruikten, maar omdat de visie voor hun buurt en de menselijke behoeften die ze willen vervullen zo naadloos aansluiten op de methodologie van de Co-City en op de waarden die ten grondslag liggen aan de commons.

Het is voor mij ongelooflijk inspirerend dat we met het Co-City project nu de mensen bereiken die we echt moeten bereiken. Het gaat namelijk niet om de hoogopgeleide, progressieve intellectuelen. Het gaat om de mensen die in de meest achtergestelde gebieden leven. Omdat de stad net zo goed van hen is als van iemand anders. Ik ben er diep van overtuigd dat we een nieuw model nodig hebben voor de ontwikkeling van onze steden, en dat alle inwoners van een stad daar een centrale rol in spelen. Want vanuit het perspectief van de stad als een commons, is de stad een plek waar iedereen zich kan ontwikkelen en gebruik kan maken van de gezamenlijke middelen. Je kan het dan ook niet over de commons hebben, zonder het ook over economische en sociale rechtvaardigheid te hebben. Door die mensen te bereiken die de Co-City het meest nodig hebben, kunnen de commons pas echt de disruptieve kracht worden die we voor ogen hebben.

CFD: Wanneer slaat een toepassing van het Co-City model de plank mis in jouw ogen?

SF: Als het Co-City model één op één wordt gekopieerd naar een geheel andere context. Na de eerste stappen in Bologna namen tientallen Italiaanse steden onze Bologna Regulation klakkeloos over, zonder het aan de context van hun eigen stad aan te passen. Dan gaat het direct mis. De commons is geen wetgeving, en het Co-City model is geen blauwdruk: het is een proces, dat aangepast moet worden op de geschiedenis, cultuur en context van een specifieke omgeving. Een van de vijf principes van de Co-City is dan ook 'experimentalisme' – een altijd adaptieve, context-gebonden en iteratieve benadering. Alleen als men accepteert en inziet dat het een proces is, en dat daar experimenten, prototypes en mislukkingen bij horen, kan men tot de wetten en het beleid komen die urban commons mogelijk maken.

CFD: Wat kunnen we de komende jaren verwachten van de Co-City beweging?

SF: In de afgelopen twee jaar ben ik begonnen het Co-City model ook in de VS te introduceren. Europa loopt namelijk flink voor op dit gebied: in de VS is het denken over de commons pas in de afgelopen jaren aan het indalen. Wat gaan de commons betekenen in dit land, met haar lange geschiedenis aan sociale spanningen en ongelijkheid, en de grote rol die de markt hier inneemt? En hoe zorgen we ervoor dat groepen niet buitengesloten worden van nieuwe ontwikkelingen? Om die reden willen we het Co-City model ook gaan toepassen op de minder traditionele vormen van stedelijke ontwikkeling, zoals Het Internet der Dingen. Ik ben benieuwd wat we vinden als we straks de Amerikaanse context naast de Europese kunnen leggen, wanneer genoeg steden en gemeenschappen zich hebben aangesloten bij het project. En ik hoop op meer uitnodigingen zoals die door de gemeenschap van Baton Rouge: dat is waar het Co-City project om draait, dat is de stad als commons.

Consul: van protestbeweging naar democratische innovatie

Interview door Anne de Zeeuw en David Klotsonis van Netwerk Democratie

In de afgelopen vijf jaar is de stad Madrid een epicentrum van innovatieve praktijken geweest door te proberen aspecten van deliberatieve en participatieve democratie in de bestaande politieke structuur op te nemen. Het digitaal platform 'Consul' werd ontwikkeld om burgers meer stem te geven in het traditionele tweepartijensysteem en om de collectieve intelligentie van bewoners te kunnen benutten om een meer inclusieve en transparante stad te creëren. Door het decentraliseren van beleidsvoorstellen en besluitvorming wordt ingespeeld op de groeiende vraag naar responsiviteit. Inmiddels hebben de methoden en technologie uit Madrid zich wereldwijd verspreid en maken meer dan 100 overheden gebruik van hun eigen versies.

Miguel Arana Catania is voormalig directeur Burgerparticipatie van de gemeente Madrid en initiatiefnemer van het internationale Consul project. Hij heeft gewerkt aan het ontwerpen en implementeren van digitale instrumenten en participatie strategieën in verschillende politieke ruimtes zoals Ahora Madrid en de 15M-beweging.

Yago Bermejo Abati is projectmanager van het Collective Intelligence for Democracy Lab binnen innovatiehub Medialab-Prado in Madrid. Hier wordt onderzoek en prototyping verbonden aan de Open Overheid en Burgerparticipatie programma's van gemeente Madrid.

Hoe is Consul begonnen en welke behoefte lag er aan ten grondslag?

Miguel: Het Consul platform is opgericht in 2015 toen er een bestuurswissel plaatsvond in de stad Madrid. Het lokale bestuur had als prioriteit om nieuwe inspraakkanalen op te zetten en ze waren heel ambitieus. Het idee was om iedereen in de stad met elkaar te verbinden en daarvoor hadden we een digitaal platform nodig, want anders was dit onmogelijk.

We begonnen daarom met de oprichting van Consul, maar gelukkig hadden we ervaring uit de burgerbeweging van de voorgaande jaren. Digitale participatie werd namelijk al grootschalig gebruikt in de 15M Indignados-beweging, de grootste protestbeweging in de democratische geschiedenis van Spanje. Veel van de betrokkenen bij Consul waren actief geweest in deze beweging. Dus gebruikten we deze ervaring van de voorgaande vier jaar om het Consul platform te ontwerpen. We hadden in wezen met dezelfde problemen te maken: hoe creëren we een ruimte waar duizenden mensen samen kunnen beslissen over ideeën en hoe kunnen we deze collectieve intelligentie benutten?

Het Consul instrumentarium en het lokale Decide Madrid platform zijn gecreëerd door de gemeenteraad - dus het is niet de burgerbeweging die probeerde samen te werken met de lokale overheid, maar eerder het bestuur dat dat zich openstelde voor de inwoners. We werkten van buiten naar binnen en dit was zeer waardevol, want ook al werkten we als onderdeel van de overheid en hadden we deze institutionele rol, we wisten uit eigen ervaring wat de situatie in de samenleving was.

Wat was een motivatie van gemeente Madrid om zich open te stellen voor dit soort initiatieven?

Miguel: Het geval van Madrid is vrij specifiek. De partij die in de nieuwe regering zat was een burgerpartij en die was zelf ook heel nieuw. Deze werd enkele maanden voor de verkiezingen opgericht en ze werd opgericht door burgers die geen eerdere ervaring hadden in de politieke bewegingen en instituties. Het idee dat de burgers samen moeten werken om beslissingen te nemen was dan ook overheersend binnen de partij en dat is een van de redenen waarom het een van de prioriteiten van de nieuwe regering geworden.

Yago: Vanuit de input uit de burgerbeweging zagen we op dat moment het verband tussen directe democratie en collectieve intelligentie, en de mogelijkheid om deze twee zaken met elkaar te verbinden om een 'technopolitieke hypothese' te creëren, zoals wij het noemen. Wat dat inhoudt, is dat onderling verbonden groepen mensen politiek voeren op basis van bottom-up voorstellen. Dat is wat we hoopten te bereiken, het was een poging en we denken nog steeds dat het op een gegeven moment zal gebeuren, hoewel waarschijnlijk niet meer in Madrid. Het was deze hypothese van directe democratie en collectieve intelligentie met onderling verbonden gemeenschappen en individuen die een nieuw bestuurlijk paradigma zouden creëren.

Miguel: Naast het versterken van zeggenschap hebben we ook ingezet op het 'open source' ontwikkelen van het instrumentarium en deze actief delen met andere overheden. Een factor die vaak als een stimulans werkt voor meer terughoudende politici om dit soort veranderingen door te voeren, is het feit dat andere overheden het al doen. Als ze zien dat het een algemene trend is en als ze zich realiseren dat dit hen ook de mogelijkheid geeft om op nieuwe manieren met andere overheden samen te werken, zullen ze meer openstaan voor deze digitale methoden. Dat betekent dat het soms niet genoeg is om alleen maar de democratische waarde van het project te delen of hoe het de efficiëntie kan verbeteren, maar ook om te laten zien dat dit soort technologie en methoden overal ter wereld gemeengoed worden.

Wat is volgens jullie een belangrijke opbrengst van het Consul project?

Miguel: Het project biedt inmiddels al meer dan 130 lokale overheden en organisaties uit 33 verschillende landen het instrumentarium om hun besluitvormingsprocessen te innoveren. De plek waar het effect het grootst is geweest, blijft tot nu toe Madrid waar de afgelopen jaren meer dan 400 miljoen euro is toegewezen door middel van participatief budgetteren, waar 1200 beleidsvoorstellen zijn gemaakt en gestemd door burgers, zonder enige inmenging van instituties. Dit is echt wel heel bijzonder.

Yago: Ik denk dat digitale platforms zeer nuttig zijn gebleken om originele voorstellen te krijgen en om de creativiteit en diversiteit die we in de samenleving hebben te laten zien. Tegelijkertijd fungeert digitale interactie als een manier om nieuwe collectiviteit te creëren van mensen die op verschillende plaatsen kunnen wonen, maar die toch kunnen verbindingen aan kunnen gaan om ideeën, kennis en uiteindelijk beleidsvoorstellen te creëren.

Kan het gebruik van participatieve technologie zoals Consul ook verkeerd gebruikt worden?

Miguel: Het klinkt misschien vreemd, maar ik ben ook blij als populist, of wie dan ook, deze instrumenten willen gebruiken. Ze kunnen per definitie niet verkeerd worden toegeëigend vanwege de manier waarop ze zijn ontworpen. Ze zijn zo gestructureerd dat ze de macht buiten degene die de leiding heeft leggen. Het maakt dus niet uit wie de baas is - het maakt niet uit of het een populist, een socialist of wat dan ook is - want de methode werkt alleen door de beslissingsbevoegdheid aan de burgers toe te kennen.

New Democracy #20: Beyond the experiment

Hoe zien jullie de toekomst van Consul buiten Madrid?

Miguel: Het is tijd voor andere overheden om dit soort publiek instrumentarium verder te ontwikkelen en weer te delen. Er is niet maar één manier waarop digitale democratie kan worden vormgegeven. Wat we hebben ervaren in onze samenwerking met andere overheden is dat hoeveel middelen en kennis we ook delen, ze uiteindelijk bepaalde dingen gewoon zelf lokaal moeten meemaken. Ze moeten het proberen, falen, het laten liggen, begrijpen wat het probleem is en dan proberen het opnieuw, maar dan beter, te doen. We doen veel moeite om hen door dit proces heen te loodsen door te zeggen: "doe dat niet, doe dit, concentreer je daarop" en in veel gevallen luisteren ze gewoon niet; ze doen het liever op de manier die ze het beste vinden en ze moeten het proces van vallen en opstaan zelf doorlopen.

Het meest belangrijke dat we met dit participatieproces en andere experimenten hebben geleerd is het idee dat mensen te vertrouwen zijn. Dat betekent dat je vanaf het begin echt moet vertrouwen op de mensen die betrokken zijn bij de processen en autoriteit moet afstaan. Dus als je bijvoorbeeld participatief gaat begroten, moet het om een substantieel bedrag gaan en moet je mensen echt laten beslissen wat ze hiermee willen doen. Als je klein begint en te veel barrières toevoegt, gaat het niet werken. Je moet groot beginnen vanaf het begin, het meest relevante proces kiezen en bovenal mensen vertrouwen!

3.

Ontwerpprincipes voor een
Nieuwe Democratie

Ontwerpprincipes voor een Nieuwe Democratie

© Tim van den Broek

Joachim Meerkkerk is onderzoeker en promovendus aan de Hogeschool van Amsterdam binnen het speerpunt Urban Management. Met zijn onderzoek geeft hij op een verdiepende manier een vervolg aan de thematiek die hij als programmamaker New Democracy binnen Pakhuis de Zwijger al op de Amsterdamse agenda probeerde te krijgen: de democratie innoverende kracht van maatschappelijke initiatieven en co-creatie tussen verschillende stakeholders in de stad. Zijn focus is urban commons, gezien als een model voor collaborative governance. Hij onderzoekt wat er nodig is om het gezamenlijke beheer van de gedeelde resources van de stad door de gebruikers ervan mogelijk te maken. Als actie onderzoeker doet hij dit met beide benen in de praktijk en het hoofd in de boeken.

New Democracy: verdieping en handelingsperspectief voor democratische vernieuwing

Vanaf 2011 hebben wij met Pakhuis de Zwijger onze programmering vol gericht op de trend van het maatschappelijke initiatief. We zagen een beweging ontstaan van betrokken burgers die steeds meer zelf de verantwoordelijkheid voor allerlei publieke taken en voorzieningen wilden nemen door ze simpelweg zelf te organiseren. Met onze bijeenkomsten en projecten probeerden we initiatiefnemers en andere betrokken bij elkaar te brengen ter inspiratie en om van elkaar te leren. Wat we ook zagen is dat deze beweging werd omgeven door een sfeer van vertogen die de in opkomst zijnde verandering probeerde te duiden en te omhelzen als democratische vernieuwing. In onze ogen ontbrak het echter veelal aan precisie en verdieping, alsmede aan doordachte, adequate en consistente strategieën.

Het Amsterdamse 'Vertrouwen in de Stad' programma bijvoorbeeld bediende zich van de Engelse Community Land Trust, dat afgekort werd tot Trust en in het Nederlands de vertaling wijkonderneming kreeg. De Trust werd al snel een verzamelnaam en liefkozing voor allerlei soorten maatschappelijke initiatieven die blijk gaven van een mate van ondernemerschap. Dat een Community Land Trust een juridische entiteit is om het collectieve eigenaarschap over gedeelde resources te regelen bleef voor de meeste betrokkenen onbekend. Een ander voorbeeld is de nota Doe-Democratie dat het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in 2013 uitbracht over de opkomst van maatschappelijke initiatieven. De titel doet vermoeden dat er sprake is van een beweging die staat voor een verandering van ons democratisch bestel, maar de vitale samenleving die beschreven wordt in het document dient zich voor de democratische legitimiteit van haar handelen wel steeds weer tot representatieve instituties te wenden. De vraag die in dit soort vertogen onbeantwoord bleef is of een echte verandering van de democratie mogelijk dan wel gewenst was en hoe deze vorm moest worden gegeven. Tekenend is dat er sindsdien nog weinig terecht gekomen is van collectief eigenaarschap over gedeelde resources om de publieke toegankelijkheid en de zeggenschap van gebruikers te verzekeren en dat verdere pogingen van nationale instituties om over democratische vernieuwing na te denken vooral meer navelstaanderij en zelfbevestiging opleverden.

In onze ogen verdiende de democratische rol en positie van wat we inmiddels Stadmakers waren gaan noemen verdere uitdieping. Niet alleen zagen we grote potentie in participatieve vormen van democratie, maar ook herkenden we op vele plekken de democratische tekorten van het representatieve stelsel, zoals marginale ledenaantallen van politieke partijen, onbehoorlijke opkomstpercentages bij verkiezingen, vervreemding van de politieke en bestuurlijke realiteit van de maatschappelijke realiteit, doorgeslagen bureaucratie en liberalisering, en ga zo maar door. Die democratische tekorten lieten zich in de landelijke politiek herkennen, maar werden zeker ook duidelijk in de lokale politiek van gemeenten en zelfs buurten. Maatschappelijke initiatieven bezitten in onze ogen een belangrijke transformatieve kracht om op die plekken de democratie te vernieuwen en te verbeteren. Met New Democracy hebben we deze kracht willen verkennen en uitdiepen, en zijn we vooral ook op zoek gegaan naar een praktisch perspectief om dit te realiseren.

**_maatschappelijke initiatieven
bezitten een belangrijke
transformatieve kracht om de
democratie te vernieuwen en te
verbeteren**

Ontwerpprincipes voor praktische oplossingen

De transformatieve kracht van maatschappelijke initiatieven is tweemaal. In het eerste hoofdstuk is al beschreven hoe experimentele praktijken een transitorische invloed kunnen hebben op een bestaand systeem. In dit hoofdstuk kijken we naar de richting van de verandering. In de New Democracy serie hebben we het in dit kader steeds weer gehad over de ontwerpprincipes die we destilleren uit de beweging van maatschappelijke initiatieven. Enerzijds zijn dat ontwerpprincipes die iets zeggen over hoe die initiatieven zelf vorm krijgen. Dan gaat het over het democratische tekort dat ten grondslag ligt aan het initiatief en over hoe daarop een antwoord wordt geformuleerd.

Zorginitiatieven zoals Austerlitz Zorgt en Zorgcoöperatie Hoogeloon zijn bijvoorbeeld ontstaan omdat bewoners van deze dorpen zagen dat de instituties die hun zorg regelen besloten om een voorziening te sluiten die zij zelf juist erg belangrijk vonden. Door zelf de organisatie en financiering van zorg te regelen, waarbij directe inspraak belangrijker werd dan spreadsheet management, kon er een aanbod gerealiseerd worden dat aansluit bij de wensen, behoeften en noodzaken van de gebruikers, juist omdat het die gebruikers zelf zijn die het hebben vormgegeven. De vele toepassingen van digitale democratie die voorbij zijn gekomen dienen een soortgelijk doel, waarbij technologische innovatie steeds minder werd gebruikt om 'intelligente' vormen van representatie te construeren en steeds meer om participatie en directe invloed mogelijk te maken, zoals het Consul project beschreven in hoofdstuk 2.

Ontwerpprincipes voor systemische verandering

Anderzijds heeft onze zoektocht naar ontwerpprincipes voor een nieuwe democratie zich gericht op een meer systemische vernieuwing. Een terugkerend probleem voor veel maatschappelijke initiatieven is dat zij als experiment breed bemind zijn, maar op weerstand stuiten als de beschermende stolp er van af wordt gehaald en ze een meer integraal onderdeel van het bestaande systeem dienen te worden. Conventies, gevestigde belangen en systeemintelligentie (bureaucratie) doen de meest veelbelovende initiatieven al gauw verstikken en afsterven. De ruimte om verandering en vernieuwing toe te laten in het systeem is zeer beperkt. Sterker nog, het lijkt een natuurlijke reflex om die tegen te houden. Dat is natuurlijk geen slechte eigenschap van een bestel perse, want continuïteit en betrouwbaarheid zijn belangrijke waarden, maar het wordt problematisch wanneer verandering echt nodig is. Uit de vele ervaringen die met ons gedeeld zijn komt de paradoxale conclusie naar voren dat het systeem eerst moet veranderen voordat het verandering toe kan laten.

**_het systeem moet eerst
veranderen voordat het
verandering toe kan laten**

Andersom geredeneerd zou er bij het realiseren van maatschappelijke initiatieven ook beter nagedacht kunnen worden over de compatibiliteit met en de positie binnen de complexiteit van een democratisch systeem. Albert Jan Kruijer van het Instituut voor Publieke Waarden wees ons hier al op in de eerste aflevering van New Democracy. Er schuilt, zo stelde hij, een enorme maatschappelijke kracht in de initiatieven van Stadmakers, maar we moeten ons bewust zijn van het feit dat de vernieuwing van de democratie veel ingewikkelder is dan zelf iets organiseren wat instituties nalaten of niet goed doen. Onze democratie wordt bijvoorbeeld op een belangrijke manier geschaagd door checks and balances: de verdeling van macht over verschillende en elkaar controlerende en corrigerende instituties. Als we de initiatieven van Stadmakers willen zien als verrijkingen en vernieuwingen van de democratie dan moeten we hun democratische kwaliteit ook goed en compleet begrijpen en zullen ze onderdeel moeten worden van een samenhangend stelsel waarin ook andere mechanismen en kwaliteiten een plek hebben. Met andere woorden, de democratische kwaliteit van stadmakersinitiatieven krijgt vorm binnen en dankzij de complexiteit van het systeem.

De ontwerp vraag die zich hier presenteert is die naar een mogelijkheid om systemische vernieuwing te realiseren waarin (a) het bestaande systeem doordringbaar en adaptief wordt gemaakt en (b) de verrijking met stadmakersinitiatieven past binnen en in dynamiek fungeert met een groter democratisch stelsel dat daarmee netto meer democratische kwaliteit of legitimiteit produceert. De centrale vraag is dan hoe we tot het ontwerp van dat systeem kunnen komen.

Systeemverandering: hybride democratie

Experimenteren speelt hierin een essentiële rol. De complexiteit van de moderne samenleving en hedendaagse opgaven is simpelweg te groot om vernieuwingen uit te tekenen achter het bureau om vervolgens te implementeren of 'uit te rollen'. Deze opvatting wordt weliswaar breed gedeeld en veel van de democratische vernieuwingsprojecten worden gerealiseerd onder het mom van experiment of pilot, maar dit is in de praktijk meestal een vehikel om het buiten het systeem te laten functioneren en niet om het een plek te laten zijn waar aan systeemverandering wordt gewerkt.

_het doel van experimenteren is het realiseren van een hybride model van representatieve en participatieve democratie

Binnen New Democracy hebben we daarom ook nagedacht over het experiment als een transitieomgeving (zie bijvoorbeeld New Democracy #5 en #20). Binnen zo'n omgeving wordt dan niet alleen gewerkt aan innovatieve oplossingen voor meer praktisch georiënteerde opgaven, bijvoorbeeld circulaire systemen voor grondstoffen en afval of voor energie, maar ook aan de ontwikkeling van de nieuwe governance arrangementen die hiervoor nodig zijn. Helaas blijkt in de praktijk die explicitering in termen van het veranderen van beslissingsbevoegdheid, verantwoordelijkheid en eigenaarschap over middelen vaak te ontbreken of een brug te ver om daadwerkelijk door te voeren. Niet zelden heeft dat te maken met een gebrek aan kennis of ideeën over hoe zo'n experiment vorm gegeven kan worden en waar deze toe zou moeten leiden. Daarom delen we hier graag onze inzichten die voortkomen uit een reflectie op de ervaringen van 40 afleveringen New Democracy.

Op systemisch niveau is het doel van zo'n transitieomgeving het realiseren van een hybride model van representatieve en participatieve democratie. Een fundamentele ontwerpfout van vele democratische vernieuwingsprojecten die betrekking hebben op Stadmakersinitiatieven is de indirecte legitimiteit van dat initiatief via de representatieve macht. De meest in het oog springende voorbeelden hiervan zijn de experimenten met burgertoppen en G1000's (zie New Democracy #15). Nadat een groep burgers, soms door loting tot stand gekomen om een vorm van representatieve kwaliteit te creëren, zich een middag, dag of zelfs meerdere dagen heeft ingespannen om tot een lijst van prioriteiten of plannen te komen, heeft hun eindproduct meestal niet veel meer waarde dan een inspiratiestuk. Pas wanneer een vertegenwoordiger uit het representatieve stelsel die prioriteiten of plannen adopteert als de zijne krijgen ze ook daadwerkelijk betekenis in termen van invloed. Maar omdat de uitkomst van zichzelf geen bindend karakter heeft is negeren of laten verslonzen een net zo makkelijke optie.

Als we aan systemische vernieuwing willen werken dan is het zinvol om te zoeken naar de intrinsieke legitimiteit van stadmakersinitiatieven en deze in relatie of dynamiek met die van representatieve instituties te beschouwen. Het toekennen van beslissingsbevoegdheid, verantwoordelijkheid en eigenaarschap over middelen vanuit die intrinsieke legitimiteit is dan cruciaal om deze ook daadwerkelijke erkenning en waarde te geven. Zoals uit het voorbeeld van checks and balances al kan worden afgeleid is deze toekenning niet het eindpunt of absoluut, maar is dit juist het startpunt om de dynamiek met representatieve instituties (en andere vormen van participatieve democratie) op te zoeken. Zo kan er veel meer een speelveld ontstaan tussen beide vormen van democratische actoren en activiteiten. Een hybride democratie.

Democratische kwaliteit: een kwestie van onderlinge dynamiek

Maar omdat de toekenning niet een kwestie is van een knop omzetten en nauwkeurigheid vereist is het raadzaam om dit binnen een experiment op incrementele wijze tot stand te laten komen. Door binnen het experiment argumentatie van de legitimiteit van de praktische manifestaties van de verschillende vormen van democratie op te bouwen en spanning tussen beide te expliciteren kan er worden gewerkt aan een herijking en herverdeling van het mandaat. Zo'n experiment heeft een oriëntatiekader nodig om de argumentatie, maar vooral ook de herijking en herverdeling van het mandaat op te baseren.

Omdat het gaat over democratische vernieuwing is het logisch dat democratische kwaliteit hier centraal staat. Het gaat er dan zoals hierboven al gesteld is om dat de nieuwe configuratie netto meer democratische kwaliteit oplevert. Het is dus een zoeken en balanceren tussen verschillende configuratiemogelijkheden. Binnen New Democracy hebben we regelmatig gebruik gemaakt van de waardencatalogus van 'goed bestuur' van Hendriks en Drosterij als oriëntatiekader (zie Figuur 1). De waardencatalogus is bedoeld om een meetlat tegen het bestuur van een samenleving te kunnen leggen om een oordeel te vellen over de kwaliteit daarvan. Het heeft expliciet niet als doel om tot een waardering te komen op basis van al wel of niet geadopteerde instituties, maar juist om die 'instituties' te kunnen beschouwen vanuit hun proces en systeemwaarde. (Hendriks & Drosterij 2012, p. 24/26)

Inputwaarden (de 'voorkant' van het proces)	Outputwaarden (de 'achterkant' van het proces)	Systeemwaarden (de 'constitutie' van het systeem)
Democratie als responsief 'bestuur door het volk' Kernwaarde: Responsiviteit Gerelateerde inputwaarden: Representatie, 'rapport', participatie, toegang, openheid	Democratie als effectief 'bestuur voor het volk' Kernwaarde: Effectiviteit Gerelateerde outputwaarden: Productiviteit, efficiency, slagvaardigheid, toegevoegde waarde, creativiteit	Democratie als duurzaam 'bestuur van het volk' Kernwaarde: Veerkracht Gerelateerde systeemwaarden: Zelfregulerend vermogen, weerbaarheid, adaptiviteit, 'samenredzaamheid'
Rechtsstaat als 'Rule of law' 'Rule by the law' 'Rule for the law' Kernwaarde: Behoorlijkheid Gerelateerde proceswaarden: Zorgvuldigheid, transparantie en navolgbaarheid; renschap, integriteit en betrouwbaarheid; fatsoenlijke, gelijke en onpartijdige behandeling; proportionaliteit en fair play; reciprociteit		Rechtsstaat als duurzaam 'evenwicht van machten' Kernwaarde: Tegenwicht Gerelateerde systeemwaarden: Countervailing powers, checks & balances, macht én tegenmacht, bestuur én toezicht

Figuur 1: Waardencatalogus van 'goed bestuur' (Hendriks & Drosterij 2012).

De catalogus maakt inzichtelijk welke waarden in een 'politiëk systeem' gerealiseerd moeten worden om over een goed bestuur te kunnen spreken. Met 'bestuur' doelen zij daarbij eerder op governance dan government. Dan gaat het om "de min of meer geïnstitutionaliseerde, werkzame arrangementen, die vorm geven aan het scheppend en corrigerend vermogen bij de aanpak van publieke vraagstukken, waarbij meerdere (non)gouvernementele actoren op elkaar zijn betrokken." (Hendriks & Drosterij 2012, p. 18/19) Voor de auteurs is het vanzelfsprekend dat het hier gaat om een hybride vorm van verschillende democratievormen. De geïnstitutionaliseerde en representatieve democratie schiet volgens hen tekort om adequaat de opgaven van de huidige samenleving aan te pakken, maar "de idee dat governance louter van horizontale en non-hiërarchische relaties afhangt is onrealistisch, evenals de gedachte dat het werkelijk functionerende besturingsmodel slechts informeel van aard zou zijn." (Hendriks & Drosterij 2012, p. 19) Het is juist en eerder het samenspel en de verbinding tussen de verschillende feitelijke actoren en praktijken, die gezamenlijk het 'besturen van' vormen. (Hendriks & Drosterij 2012, p. 21) Het gaat er om gegeven de complexiteit van de samenleving het proces te bekijken. Hoe komen besluiten tot stand? Waarin resulteren ze? Hoe is de controle of tegenmacht georganiseerd? Met de waardencatalogus van 'goed bestuur' geven zij een raamwerk dat die kwalitatieve afweging in kaart brengt.

Het begrip 'goed' heeft voor de auteurs betrekking op democratie als ambitie. Een goed bestuur is een democratisch bestuur. Het produceert democratie. De kern- en subwaarden operationaliseren de democratie als ambitie. Dat levert ons echter geen checklist op om de eigenschappen en prestaties van een systeem af te vinken. Het idee dat de waarden die Hendriks en Drosterij beschrijven tegelijkertijd en optimaal kunnen worden gerealiseerd is misleidend. De waarden geven een streven aan en hun weergave in een matrix is bedoeld om ook de onderlinge spanning te duiden. Soms levert extra aandacht voor en focus op de één een verlies op voor de ander, omdat ze zich tegengesteld tot elkaar verhouden. Het model is bedoeld om in de praktijk van het politieke steeds weer vragen te kunnen stellen met betrekking tot het produceren van democratische kwaliteit en deze dynamiek te kunnen benoemen.

De concepten en het vocabulaire die Hendriks en Drosterij ons geven helpen om de functie, prestatie en tekorten van actoren en activiteiten in termen van democratische kwaliteit onder woorden te brengen. En ook om de onderlinge dynamiek te duiden als een proces waarin democratie wordt geproduceerd. Het helpt bijvoorbeeld om te kijken naar de toegevoegde waarde van Stadmakersinitiatieven, die vaak de responsiviteit vergroten door middel van participatie, effectiever zijn omdat de behoeften van gebruikers centraal staan in de realisatie, en het systeem veerkrachtig maken door wendbaarheid en empowerment. Representativiteit en verantwoording is dan een problematiserend thema, maar het is juist ook daar dat het samenspel met institutionele organisaties een belangrijke aanvulling kan zijn. Een soortgelijke dynamiek is voorstelbaar als het gaat om de behoorlijkheid, zoals de gelijkheid van kansen tussen verschillende burgers die afhankelijk zijn van publieke voorzieningen en het organiseren van toezicht en tegenkracht. Daar waar de ene vorm tekortschiet of kwetsbaar is, kan de ander wellicht aanvullende kwaliteiten bieden.

De waardencatalogus helpt om te kijken naar de toegevoegde waarde van Stadmakersinitiatieven voor de democratie

Ruimte voor verandering maken

Door de activiteiten en processen in de praktijk van het experiment steeds weer door deze bril te bekijken kan er een veel beter geïnformeerd beeld ontstaan van wat er democratisch gebeurt. Er kan dan ook een logica, zowel ontwerpend als analytisch, worden opgebouwd van wat er gebeurt als beslissingsbevoegdheden, verantwoordelijkheden en eigenaarschap over middelen formeel worden verschoven en waar de spanning tussen verschillende actoren en partijen dan om gaat. Die duiden we dan aan de hand van welke democratische waarde wordt geproduceerd en welk effect dat heeft op de productie van andere waarden. Daarmee kan het model in de praktijk van het experiment handvatten geven bij het continu zoeken naar de balans binnen het systeem waarin democratie wordt geproduceerd. Wat vult elkaar waar aan? Wat breekt waarmee iets anders af? En wat is zo bezien de kwaliteit van het geheel?

Door op deze wijze experimentele omgevingen te bouwen voor democratische vernieuwing kan er niet alleen zorgvuldig worden gewerkt aan het opbouwen van nieuwe governance arrangementen, afwegende de democratische kwaliteit die wordt geproduceerd in verschillende configuraties, maar wordt er ook ruimte gecreëerd om veranderingen tot stand te brengen. In de praktijk lopen veel zelforganiserende stadmakersinitiatieven op een gegeven moment tegen een ambtelijke muur aan die wordt opgetrokken vanuit het argument dat het ambtelijk apparaat en de overheid in het algemeen het doel heeft om voor het grotere geheel en algemeen belang te staan en daarmee de democratische kwaliteit te waarborgen. Met de waardencatalogus van 'goed bestuur' kan die rol en functie worden onderzocht en geëxpliciteerd in de specifieke context waarin zij naar voren wordt gebracht en dus ook daar op waarde worden geschat. Het maakt duidelijk wat in zo'n specifiek geval wel en niet nodig is en ook wat eventuele alternatieven zouden kunnen zijn.

er is geen blauwdruk van de nieuwe democratie

New Democracy #20: Beyond the experiment

Het schept dus vooral duidelijkheid en inzicht. Bovendien kan het geïnformeerde inzicht in de democratische kwaliteit van een nieuwe configuratie ook ambtelijk juist legitimiteit geven om ruimte te scheppen voor andere vormen en het loslaten van mandaat, want een ambtenaar kan zich zo gedekt en geborgd voelen.

New Democracy is een collectieve zoektocht geweest. Voor sommigen is het wellicht teleurstellend dat we geen blauwdruk van de nieuwe democratie hebben gevonden, maar voor ons is het dat geenszins. Niet alleen is er het besef dat de zoektocht complex en er één van de lange adem is, bovenal is het voor ons duidelijk geworden dat democratie iets is dat geproduceerd wordt, ofwel een waarderingsterm is voor politieke processen. Democratie is op zichzelf een zoektocht. Wij hopen dat we met ons initiatief hebben geholpen om daar enige oriëntatie in te vinden en vooral ook dat de lessen die we hebben geleerd bijdragen aan het bepalen van de koers in de toekomst.

4.

Op weg naar Systeemverandering

Op weg naar Systeemverandering

Hoewel onderdeel van dezelfde transitie, hebben de democratische praktijken die in de New Democracy reeks voorbij kwamen ieder hun uitwerking in verschillende domeinen. Om een beeld te krijgen hoe het staat met de democratische transitie, hebben we een aantal experts uit verschillende werkvelden gevraagd om hun ervaring met democratisering te delen. Ieder kregen ze dezelfde drietal vragen. Samen geven de antwoorden een beeld tegen welke limieten democratische vernieuwing oploopt en wat mogelijke handelingsperspectieven zijn voor de toekomst.

Albert Jan Kruiter is directeur van het Instituut voor Publieke Waarden dat zich richt op actieonderzoek en het ontwerpen en testen van nieuwe oplossingen en interventies in het publieke domein.

1. Wat is voor jou de meest waardevolle geleerde les in het werken aan vernieuwing in jouw gebied?

Dat wat burgers samen ontwikkelen niet per definitie beter hoeft te zijn dan dat wat professionals of publieke organisaties ontwikkelen. In termen van kwaliteit. Het leveren van zorg bijvoorbeeld. Of het inrichten van een buurt. Maar er ontstaat wel iets anders: democratische kwaliteit. Burgers die samen een publiek probleem oplossen ondergaan een democratische ervaring. Ze ontdekken dat hun gezamenlijke belang meer waard is dan hun individuele belang. En daar worden ze eigenaar van hun eigen problemen en oplossingen. Dat is meer waard dan inhoudelijke kwaliteit van oplossingen. Burgers die gezamenlijke problemen gezamenlijk oplossen vormen de kern van democratie.

2. Als je er één moet kiezen, wat is dan het grootste obstakel waar democratische vernieuwing tegenaan loopt?

Dat burgerinitiatieven zelden als democratische innovaties gezien worden. Gemeenten hebben geen afdeling 'democratische vernieuwing'. Zorginitiatieven komen zo in de koker wmo of jeugd terecht. Werkgelegenheidsinitiatieven in de participatiewet. Buurtinitiatieven bij ruimtelijke ordening. Gemeenten zien burgerinitiatieven vaak als inhoudelijke innovatie, of soms zelf als potentiële bezuiniging. Niet als democratische vernieuwing. Dat komt omdat gemeente primair vanuit representatieve democratie redeneren. En misschien vanuit participatieve democratie (burgers mogen meedenken met de overheid), maar zelden of nooit vanuit maatschappelijke democratie (gemeenten waarderen de democratische kwaliteit van wat burgers doen). Dat is een organisatorische kwestie, maar ook een ideologische kwestie en uiteindelijk een kwestie van macht: wie gaat er over de publieke ruimte en de publieke zaak?

3. Wat is jouw stip op de horizon?

Dat we de grote transformaties in het sociale domein (decentralisaties), en het fysieke domein (klimaatopgave en omgevingswet) vooral ook aangrijpen om democratische vernieuwing aan te jagen. Om burgers op lokaal niveau gezamenlijke problemen gezamenlijk op te laten lossen. Dat we de diversiteit die daarin ontstaat omarmen en ze niet met allerlei professionele en beleidsmatige kwaliteitsstandaarden in de weg zitten. Het gaat om de democratische kwaliteit, niet om de inhoudelijke kwaliteit. Althans, als je vanuit democratisch perspectief kijkt. En dat doe ik als ik naar de horizon kijk.

Sandra Bos is docent onderzoeker bij de Hogeschool van Amsterdam, oprichter van de master Urban Management en was coördinator van Field Lab Oost

1. Wat is voor jou de meest waardevolle geleerde les in het werken aan vernieuwing in jouw gebied?

In de aanpak van stedelijke vraagstukken werkten we binnen Urban Management (HvA) al met een multidisciplinair perspectief en meerdere (buurt)partners. Wat betreft de diversiteit en positionering van deze partners bleek nog veel terrein te winnen en te leren. Hadden we écht alle betrokkenen om de tafel, tijdens alle cruciale fasen van het proces en hoe gelijkwaardig gingen we met deze partners om? We leerden dat we als actie-onderzoekers meerdere rollen kunnen en moeten vervullen in het vormgeven en leren van deze maatschappelijke transitie. Studenten leren dat er een nieuw speelveld is, waarin zij binnenkort gaan werken, betekent namelijk ook zelf die pentahelix vormen en jezelf onderdeel van de transitie maken.

2. Als je er één moet kiezen, wat is dan het grootste obstakel waar democratische vernieuwing tegenaan loopt?

Vernieuwing kost tijd en we nemen die tijd niet. Het moet snel, binnen een coalitieperiode, binnen een nieuw programma of een investeringstermijn. Nieuwe, mooie vaak Engelse termen buitelen over elkaar om aan te geven dat we willen werken aan het versterken van eigenaarschap en zeggenschap van de burger. We gunnen onszelf en die burger alleen verdomd weinig tijd om zaken gezamenlijk te doorgronden, uit te proberen, hierop te reflecteren en samen te leren.

3. Wat is jouw stip op de horizon?

Commoning als derde weg, als nieuwe logica. Naast overheid en markt. Niet als vervanging hiervan, maar als verrijking. Een nieuwe gezamenlijke manier om met publieke goederen omgaan, ze te creëren, exploiteren en beheren. Om met Kate Raworth (Doughnut Economics) te spreken: “That’s why I tell economists that if you ignore the commons, you’re ignoring one of the most vibrant spaces of the 21st century economy.” (uit: Our commons: political ideas for a new Europe).

Jornt van Zuylen was afgelopen jaren projectleider Democratic Challenge vanuit de VNG. Daarvoor werkte hij bij oa BZK, WRR en gemeente Rotterdam aan vernieuwing in burgerparticipatie, burgerinitiatieven en lokale democratie.

1. Wat is voor jou de meest waardevolle geleerde les in het werken aan vernieuwing in jouw gebied?

Vier jaar geleden begonnen Pakhuis de Zwijger en Netwerk Democratie met de mooie reeks New Democracy. Ongeveer tegelijkertijd begon het 3-jarige BZK/VNG-experimenteer- en leerprogramma Democratic Challenge voor vernieuwing van de lokale democratie. Belangrijke lessen uit dat programma zijn:

- Democratie is meervoudig: democratie is veel meer dan politiek, vernieuwing komt vooral van participatieve, maatschappelijke of directe democratie. Aansluiting met de representatieve democratie blijkt lastig; het is daarom belangrijk om te zoeken naar ‘hybride’ vormen.

- Democratie is maatwerk en meerschallig: er is geen blauwdruk, elk vraagstuk vraagt om een eigen vorm (of mix) en schaalniveau. Kies de vorm die past bij het vraagstuk en bij de context. Geef ruimte aan differentiatie en maatwerk (zie bijvoorbeeld de Thorbecke-lesing van minister Ollongren).

- Democratische waarden als uitgangspunt: het gaat de afgelopen jaren weer over de fundamenteën van de democratie. Denk aan “Groter denken, kleiner doen” van Tjeenk Willink, aan de ontwerpprincipes voor een nieuwe democratie beschreven in dit boekje, aan het democratisch kompas van de Democratic Challenge of aan de oudejaarsconferentie van Claudia de Breij. Aandacht voor rechtsstaat, checks & balances en onafhankelijke pers. Maar ook voor democratie als een manier om met elkaar samen te leven, met al onze verschillen en belangen. Met ruimte voor diversiteit, anders-denken en een open gesprek.

2. Als je er één moet kiezen, wat is dan het grootste obstakel waar democratische vernieuwing tegenaan loopt?

De meeste democratie-experimenten zijn relatief kleine procesinnovaties met weinig effect op het systeem van de representatieve democratie of het functioneren van politieke partijen. Terwijl een grote groep mensen zich niet vertegenwoordigd voelt en zich afkeert van die politiek (zie Staatscommissie Remkes). Herontwerp van de lokale democratie betekent dat ook de politiek moet vernieuwen. Dat vraagt om meer radicale systeeminnovaties, voorbij de fase van pilots en experimenten: denk aan een andere manier van kiezen/stemmen, een andere verdeling van zeggenschap of misschien wel lokale democratische belangenafweging zonder (huidige) politieke partijen?

New Democracy #16: Who's afraid of the People

Nawoord

Natasja van den Berg is dagvoorzitter, medeoprichter van Tertium en adviseert rondom het betrekken van de samenleving bij duurzame thema's, de vernieuwing van de democratie en mensenrechten.

3. Wat is jouw stip op de horizon?

Maatschappelijke transitie in de zorg, het klimaat en de economie vragen om een andere bestuurlijke aanpak, zoals John Grin beschrijft. Hiervoor is ook een kanteling van de democratie nodig; “de moeder aller transitie’s” (Jan Rotmans). Bij elk maatschappelijk vraagstuk wordt een passend democratisch arrangement ontworpen. Maatwerk, op de schaal van het vraagstuk. Maar altijd op basis van democratische waarden en met oog voor democratische kwaliteit. Minder politiek, meer maatschappelijke democratie. Met altijd een verbinding tussen experiment en regime.

Door Natasja van den Berg

Gespreksleiders hebben vaak last van de ondraaglijke lichtheid van het bestaan. Je leidt een gesprek van twee uur, en daarna drinken de aanwezigen een glas, doen een plas en alles bleef zoals het was.

Wat de programmering van Pakhuis de Zwijger bijzonder maakt is dat gesprekken nooit vrijblijvend zijn, en dat geldt in het bijzonder voor de reeks New Democracy: de gesprekken waren door de organisatoren Netwerk Democratie en Pakhuis de Zwijger goed gecureerd: het waren 39 bijzondere avonden die gezamenlijk een goed beeld geven van de toekomst van onze democratie.

Ik kreeg de expliciete opdracht van Netwerk Democratie en Pakhuis de Zwijger om het transitiedenken te gebruiken als instrument om het gesprek verder te brengen. Dat betekent dat praktijken en initiatieven (in de niche) worden onderzocht op welke democratische waarde deze toevoegen en welke kritiek zij formuleren op de werking van de huidige democratische vernieuwing.

Uitgangspunt was de gedachte dat een systematisch onderzoek naar nieuwe praktijken ons iets kan leren over hoe het functioneren van de democratische rechtsorde kan worden verbeterd. Steeds moest ik op zoek gaan naar achterliggende ontwerpprincipes voor een beter functionerend democratisch bestel. Deze verkenning naar principes die soms heel impliciet waren en ontdekt moesten worden, gaf de gesprekken een extra lading, ze werden echt onderdeel van een langlopend onderzoek.

De avonden hadden een exploratief karakter. Het format was simpel: een tafel in het midden van de ruimte met het publiek eromheen. Intieme gesprekken met 3 tot 4 gasten uit binnen- en buitenland. Een lang en exploratief gesprek over hoe de praktijken die zij hadden ontwikkeld bij zouden kunnen dragen een meer democratische samenleving.

Op de meeste avonden vond een uitwisseling tussen denkers en doeners plaats. Ook de schaal van de praktijken die we onderzochten was zeer uiteenlopend. Van projecten van bewoners in een wijk tot nieuwe economische modellen die wereldwijd op een andere manier waarde meten.

Ik heb de afgelopen jaren meer dan 150 mensen gesproken over de staat van de democratie. Velen ervan staan op mijn netvlies. Ik heb lange interviews mogen doen met Benjamin Barber, Femke Halsema, Saskia Sassen en Herman Tjeenk Willink over hun denken over democratie naar aanleiding van hun boeken. Ik heb bijzondere mensen uit Engeland, Schotland en Spanje mogen spreken. We hebben gehoord over hoe bankjes in parken de democratie kunnen vernieuwen, maar ook hoe leiderschap zal moeten veranderen in deze tijd.

Er zijn vele lessen te trekken. Velen staan in de artikelen in deze publicatie. Voor mij springen er een paar uit. Er is veel meer ontmoeting, kennisuitwisseling en samenwerking nodig tussen vernieuwers. Sommigen strijden te veel alleen op hun eigen terrein, terwijl ze tegen dezelfde dingen aanlopen als anderen op andere terreinen. Vernieuwers hebben de verantwoordelijkheid om hun initiatieven kritisch te bekijken op democratische waarden: leidt het tot meer betrokkenheid, is de samenstelling van de initiatiefnemers evenwichtig, leidt het project tot publieke waarde.

Een ander belangrijk inzicht voor mij is dat veel meer burgers (weer) dagelijks een democratische ervaring zouden moeten krijgen. Te veel zaken zijn bij mensen weggeorganiseerd. Efficiënt, maar wel vervreemdend. Daarbij zou de toepassing van het subsidiariteitsprincipe helpen: organiseer op het laagste mogelijke niveau de zeggenschap over publieke zaken: de buurt, de wijk, het project. De consequentie daarvan is dat er meer verschil tussen verschillende buurten zal ontstaan, daar kunnen we op dit moment moeilijk mee omgaan. Ook de beweging van de commons (niet publiek, niet privaat, maar iets er tussenin) biedt hiervoor kansen. Ik ben heel nieuwsgierig naar de ontwikkeling van deze beweging. Deliberatieve en participatieve praktijken kunnen ook beter ondersteund worden met digitale hulpmiddelen, mits ontworpen met democratische principes als uitgangspunt. We hebben fantastische voorbeelden de revu laten passeren, bizar hoe weinig dat tot nu toe navolging krijgt.

En tot slot begon ik steeds beter de schoonheid en het belang van experimenten te zien. Niet als excuus om iets niet te willen standaardiseren, maar omdat we volgens mij in een nieuwe fase van de democratie zijn aangeland: die van de experimentele democratie. Om werkelijk te vernieuwen moeten we het experiment centraal zetten. Dat betekent dat we fouten moeten mogen maken, maar ook systematisch moeten willen leren. We zullen telkens moeten afvragen hoe de macht en zeggenschap verdeeld is in onze samenleving, op alle niveaus, wie zeggenschap zou moeten hebben, welke hulpbronnen hiervoor nodig zijn, en hoe de verhouding met andere democratische instituties is.